

**НАЦИОНАЛНА АКАДЕМИЯ ЗА ТЕАТРАЛНО И ФИЛМОВО
ИЗКУСТВО „КРЪСТЪО САРАФОВ”**

ФАКУЛТЕТ „СЦЕНИЧНИ ИЗКУСТВА”

КАТЕДРА „АКТЬОРСТВО И РЕЖИСУРА ЗА КУКЛЕН ТЕАТЪР”

Маригона Бектеши Ферати

**ОБРАЗОВАТЕЛНИЯТ ТЕАТЪР – НАЧИН ЗА ПРЕОДОЛЯВАНЕ НА
ПОСЛЕДИЦИТЕ ПРИ ЖЕНИ, ЖЕРТВИ НА НАСИЛИЕ ПО ВРЕМЕ НА
ВОЙНАТА В КОСОВО**

АВТОРЕФЕРАТ НА ДИСЕРТАЦИЯ

за присъждане на образователна и научна степен „доктор”

Научен консултант:

доц. д-р Константин Каракостов

СОФИЯ, 2021

СЪДЪРЖАНИЕ НА АВТОРЕФЕРАТА

Обща характеристика на дисертацията	4
УВОД	4
1 Въведение	4
2 Актуалност и значимост на темата	4
3 Цел на труда	5
4 Задачи на изследването	6
5 Методи	7
6 Хипотези на изследването	7
7 Дефиниции на основни термини	7
ПЪРВА ГЛАВА I	8
Образователен театър	
ВТОРА ГЛАВА II	
Аугусто Боал и „Театърът на потиснатите”	11
ТРЕТА ГЛАВА III	
Насилие и театър – теоретична рамка и въздействия	12
ГЛАВА IV	
Исторически случаи на изнасилване по време на война	17
ГЛАВА V	
Представления за изнасилените жени в света и преход между изкуствата	18
ШЕСТА ГЛАВА VI	19
6.1. Специфични особености на преодоляване на последиците при жените,	

жертви на насилие, чрез театъра	19
6.2. Етапи на създаване на художествен спектакъл, който цели преодоляване травмите	19
6.3. Етапи на драматургичната работа по спектакъл, предназначен за преодоляване травмите на жените, жертви на сексуално насилие	20
СЕДМА ГЛАВА VII	
7.1. Финално тестване на хипотезите.	21
7.2. Резултати от анализа на анкетите.	22
7.3. Процесът на създаване на образователно представление като начин за преодоляване на травмите при косовските жени, жертви на сексуално насилие през войната в Косово (1998-1999)	24
ПРИЛОЖЕНИЯ	28
ЗАКЛЮЧЕНИЕ	29
БИБЛИОГРАФИЯ	30

Обща характеристика на дисертацията

Дисертационният труд се състои от 155 страници, като включва увод, седем глави, заключение, библиография и важни за изследването приложения.

УВОД

1. Въведение

Вече са минали над 20 години от войната между Косово и Сърбия, но темата за сексуалното насилие, което се е случило в Косово през тази война, остава чувствителна тема за цялото ни общество. Броят на жертвите на изнасилване през войната е значителен и затова е важно да се направи изследователски проект и проучване, които да поставят на сцена изповедите на жертвите. Целта на подобна дейност е да се промени възприемането от страна на косовското общество за жертвите, за да бъде това общество в състояние да им предложи необходимата социална подкрепа за справяне с преживените травми.

Една значителна група косовски жени са били обект на сексуално насилие през войната и осъществяването на театрално представление в Косово върху тяхната съдба отваря нови гледни точки върху последиците, които това събитие е имало върху жертвите и има потенциала да предложи подкрепяща и съпричастна среда чрез образователния театър. С оглед на факта, че сред най-важните фактори за преодоляване на травмата е социалното приемане на жените жертви, смятам, че осъществяването на настоящето проучване и следващото го поставяне на спектакъла, предлага за нашата страна новаторски метод, чрез който да бъде чуто гласът на жертвите и техните истории. Вярвам, че това ще повлияе като катарзис на публиката, а също ще промени възгледите и начина на мислене на хората върху този проблем.

2. Актуалност и значимост на темата

Сексуалното насилие, познато като бойно оръжие, е упражнявано по време на войната между Косово и Сърбия през периода 1998-1999 г. Няма точна статистика за

броя на насилени жени в Косово, но жертвите на сексуално насилие и малтретираните от сръбските сили в Косово според различни източници е възможно да достигат до около 20 хиляди. Жертвите са изправени пред дългосрочни последици по отношение на психичното си здраве, в междуличностните отношения и в своята дейност в общността, тъй като често се случва те да бъдат изключени от семейния и социален кръг, а също от институционална отговорност. За да могат да продължат живота си след травмата, необходимо е тези жертви да бъдат ангажирани в обществено-културни дейности. Изповедите за тези травматични преживявания обаче са голямо предизвикателство за самата жертва - да се върне назад във времето, да си спомни травмата, да я разкаже. За косовското общество от друга страна е изключително важно да разбере тяхната роля в обществото, да осъзна безспорното им право за активно включване в общността и за по-нататъшното им възстановяване.

Независимо, че сексуалното насилие по време на войната е отразено в многобройни изследвания, в Косово прякото участие на жертвите в културно-театрални събития липсва, а според последните изследвания, подобни прояви влияят положително върху тяхното психологическо здраве. Липсват данни за дългосрочните последици, пред които се изправят жертвите и за тяхната роля в общността. Също така е ограничена информацията за това, дали преживелите насилие са получили професионална помощ и лечение в периода непосредствено след войната в Косово и за механизмите, които са били използвани за справяне с травматичните събития. С оглед на гореизброеното настоящата дисертация ще послужи преди всичко за промяна на колективното съзнание, като документираща преживяванията на жертвите. В същото време това е образователен начин за преодоляване на преживяната травма.

3. Цел на изследването

Целта на настоящето изследване е да представи една нова форма за превъзможване на травмата при жените, жертви на сексуално насилие в Косово, която да даде практичен терапевтичен резултат и да въздейства на обществото за социалното приемане на жертвите чрез по-висока информираност на зрителите. Настоящата разработка е с образователно и възпитателно предназначение за семействата на

жертвите, така че те да успеят да приемат ситуацията и травматичното събитие, което са преживели жертвите.

4. Задачи на изследването

4.1. Да предложи за първи път в Косово изследване върху практическата възможност за преодоляване на травмата у жертвите на сексуално насилие чрез образователния театър.

4.2. Да съдейства за преодоляване на стигматизирането на жертвите и да способства за социалното им интегриране в обществената среда, където живеят и работят.

4.3. Да стане част от терапевтичния процес на превъзможване на травмата от изнасилването през войната в Косово при жертвите.

4.4. Да даде пряко образователно отражение върху поведението на семействата на жертвите, което да доведе до приемането на събитията и справянето се тях.

4.5. Да повиши гражданското съзнание на различните групи зрители на художественото представление, така че да се предотвратят бъдещи прояви на подобен тип насилие, да не се създават войници на насилието! Да се апелира за правата на жените-жертви на изнасилване.

4.5. Да допринесе за обществената информираност с цел приемане на адекватни политики в помощ на жертвите на сексуално насилие.

4.6. Да даде реална картина за гледната точка на обществената среда спрямо сексуалното насилие през войната в Косово.

4.7. Да се стимулира възпиращ ефект у мъжкото съзнание за подобно агресивно социално поведение.

5. Методи

Настоящата дисертация се опира на методите на наблюдение, наблюдение с участие, анализ, творческа разработка и статистически анализ на данни. Работата е извършена в периода 2020-2021 година и най-съществената приносна част се опира на авторския спектакъл „Кралици без корони“.

6. Хипотези на изследването

6.1 Жертвите на сексуално насилие в Косово са изключени от своята обществена среда.

6.2. Театралното представление ще въздейства върху зрителите за трансформация на техните възгледи спрямо жертвите на сексуално насилие.

6.3. Жертвите на сексуално насилие ще усетят емоционална подкрепа от публиката, след като житейската им драма се визуализира в театрална форма.

6.4. Семействата на жертвите в Косово ще променят начина си на възприемане на трагичното събитие, на сексуалното насилие, което са преживели най-близките им хора.

7. Дефиниция на термини

Привеждат се международните дефиниции на термините „насилие, основано на пола“, „сексуално насилие“, „изнасилване“ и „сексуално насилие по време на конфликт“.

-I-

ПЪРВА ГЛАВА

Образователен театър

Първа глава подхожда към темата от гледна точка на образованието и първа част разглежда дефинициите на термина „образование”. За нащоящата дисертация е ключов терминът „образование чрез изкуство“, затова във втора част се спираме на следната теоретична формулировка: „Образованието чрез изкуство е средство за развитие на чувствителността, емоционалната интелигентност за другия, способността за съпоставителен анализ и разбирането за многообразие у хората...и има потенциала да се противопостави на отрицателното въздействие на глобализацията с присъщата ѝ културна хомогенизация, чрез възпитание на креативни личности със собствено чувство за идентичност.“¹ Трета част разглежда основните документи на ЮНЕСКО, касаещи образованието чрез изкуство и предизвикателството по какъв начин всяка държава ще приложи в своето законодателство и практика тази визия и ще предприеме следващата крачка към дългосрочно и последователно прилагане на програмите. Теоретичната рамка се конкретизира още по-тясно в четвърта част чрез термина „образователен театър”. Важно е да отбележим, че терминът „образователен театър” се възприема в различен смисъл от различните хора и лесно може се изтълкува погрешно в различна езикова и културологична перспектива. От гледна точка на зрителите присъствието на художествено представление, създадено чрез образователния театър, предава послания, които развиват съзнанието на хората по определени социални въпроси и влияят мощно за промяна на мненията, възгледите и убежденията относно конкретни събития. Именно това е форматът, който намира практическо отражение в разработката на темата и видовете образователен театър в пета част са представени с оглед на възможностите и начините за включване на публиката в представлението. Шеста част се спира на основните характеристики на образователния театър, сред които е наблегнато на участието на публиката в мащабна форма.

---

¹ B.H. Snook and R. Buck, Policy and practice within arts education. Article in Research in Dance Education, p. 222. University of Auckland, Auckland, New Zealand, 2014.

Седма част е посветена на актьорското майсторство в театъра и формулиране на измеренията на професионалните компетентности на актьорите. Представени са стиловете за изграждане на роля по методите на Бертолд Брехт, Йержи Гротовски и Константин Станиславски.

Спираме се подробно на осма част, която е теоретически важна за представлението „Кралици без корони” - център на настоящето научно изследване, защото то е създадено именно въз основа на метода на Константин Станиславски.

Въображението и „магическото ако” са два основни концепта, които Станиславски разглежда в своята работа с актьорите. В разработваното от нас и актьорите представление въображението на актьора е ключов елемент при създаване на театралната постановка, защото актьорите, които играят ролята на войниците-насилници трябва да са в състояние да си представят себе си в подобна житейска позиция, а актрисите трябва да се превъплътят реално в изнасилени, бити и малтретирани жени. Всички пътища на въображението трябва да са проверени и обосновани², затова в процеса на работа сме се спирали не веднъж върху известните въпроси, поставени от Станиславски: Кой? Кога? Защо? По какви причини? Как? Когато си поставяме тези въпроси, ние задвижваме своето въображение.³ „Всеки наш жест на сцената, всяка дума, трябва да съпреживява истинския живот във въображението.”⁴

При осъществяване на театралната пиеса „Кралици без корони” беше много важно да създадем усещане за истинност и достоверност⁵, защото драматургичният материал, върху който е построено представлението, е изцяло съставен от истински истории, разказани от жените, жертви на изнасилване по време на войната в Косово. Именно затова за актьорите беше много трудно да внушат усещане за автентичност и убедителност, тъй като те представяха разтърсващи житейски събития, които никога не са преживявали лично.

---

² Stanislavski, K. *Sistemi*. Prishtinë: Rilindja, 1984. f. 61.

³ Ibid., f. 65.

⁴ Ibid., f. 130.

⁵ Ibid., f. 229.

Вторият важен теоретически стълб, който наблюдаваме в практическата ни работа, касае разглежданата от Станиславски „емоционалната памет”⁶ За зрителя е много важно да знае как сте постъпили вие във вашия свят и какво сте почувствали.⁷ В нашия конкретен случай ние се обърнахме към това, на което актьорите могат да се опрат в личния си живот, практическата информираност по тази скорошна историческа реалност, знанията, придобити от ежедневните контакти и приятелски отношения. Именно тук се оказва много ценен приносът на психолога. Процесът протече интензивно и под наблюдение на сценичен психолог, ангажиран конкретно за създаване на това представление. „Колкото по-концентрирана е емоционалната памет, толкова повече материал съдържа за вътрешно съзидание. Толкова по-добро и по-богато е актьорското творчество.”⁸

---

⁶ Ibid., f. 292.

⁷ Ibid., f. 297.

⁸ Ibid., f. 313.

-II-

ВТОРА ГЛАВА

Аугусто Боал и “Театърът на потиснатите”

Аугусто Боал (1931-2009) е единственият световен автор в театъра, който успява да създаде няколко различни нови театрални форми. „Театърът на потиснатите” е театрална форма, която е ориентирана към освобождаване от потиснически убеждения и ситуация. Театърът на потиснатите третира социални, политически и икономически проблеми като расизма, бедността, бездомните, насилието срещу жените, религиозни и етнически конфликти и заплахите за околната среда.

Първа част разглежда накратко биографията на автора.

Втора част представя концепцията му за форум-театъра. Театърът на потиснатите обединява цяла група подходи към театъра, които могат да бъдат развивани свободно в различни приложения, като това, което ги обединява е че участниците трябва да изиграят историята на собственото си потисничество, а не това на някой друг.⁹

Трета част обръща внимание конкретно на законодателния театър. Боал разработва методът по време на мандата си като общински съветник от Работническата партия в периода 1993-97 г. Законодателният театър е създаден с цел да се прилага по отношение на създаване на държавната и правителствена политика. Тази форма може да се използва и за повишаване на информираността на обществото по политическите въпроси, дори в случаи, в които не става дума за конкретни законодателни инициативи или дейности.¹⁰ Без да бъде пряко приложен в нашата тема, този вид представление има реална връзка с обекта на изследване – жените, преживели сексуално насилие през войната в Косово, като косвено е насочен и към законодателните органи в страната ни.

---

⁹ Burns M, Interactive and Improvisational Theatre: Applied Drama and Performance. January 2007, p.7

¹⁰ Owens C. Why and how can improvisational theater impact conflict environments and peacebuilding. Авторът разсъждава върху форум-театъра, въведен от Аугусто Боал. Ankara 2014, p. 64.

-III-

ТРЕТА ГЛАВА

Насилие и театър - въздействия

Медийното представяне на различни явления, които влияят върху живота на човека, има безспорен ефект върху начина, по който тези явления се възприемат в обществен план. Затова списанията, уеб страниците, телевизионните програми и театърът въздействат своеобразно, като създават по-широк отзвук и социално порицание на определени поведения. В момента, когато едно противообществено поведение или проява станат известни в различните медии, те започват да събират реакциите на аудиторията. Същото нещо се случва и с художествените представления, подготвени и представени целенасочено пред публиката. Косовското общество има склонност да отразява бързо различните теми, свързани с насилието, като обществените отзиви са от най-различно естество. Крайната цел обаче на възпроизвеждането на един акт на насилие в театъра е повишаването на общественото съзнание по отношение на негативните аспекти на насилието. Изкуството може да изиграе пряка и многофункционална роля за цялостно намаляване на нарушенията на правата на човека чрез образователния театър. Това по-нататък може да въздейства за противодействие на опасните типове поведение чрез предлагане на нови идеи и нови ролеви модели с помощта на различните художествени произведения

Втора част се спира на теоретичната рамка на „теорията на стигматизацията“, която има пряко отношение към предмета на научния труд. Терминът „стигма“ се отнася до едно напълно дискредитиращо качество, което трябва да се разгледа чрез езика на взаимоотношенията, а не на атрибутите¹¹

Стигмата може да се раздели на три различни категории. Първата група включва стигма към различни телесни деформации. На второ място е позорна или неестествена страст, възприемана като слабост; непочтеност в резултат на умствено

---

¹¹ Goffman, E. Stigma. Simon & Schuster. New York. 1986. p. 1-3.

разстройство; алкохолизъм, хомосексуалност, безработица, опити за самоубийство и радикално политическо поведение. На последно място е родова или расова стигма, етническа стигма, която може да се пренася през поколенията, като засяга всички членове на семейството¹² С други думи стигмата, породена от расова или народностна принадлежност (родствена стигма), както и някои примери на стигма, поради увреждания или морални прегрешения, още от по-далечни времена събужда интерес за по-конкретното ѝ опознаване и изясняване, особено в рамките на социалната психология. Пейоративните действия може да са явни – социална маргинализация, а може да бъде самостигматизиране, социално отбягване и др. Стигмата има различни функции. Ако разсъждаваме от социално-психологическа гледна точка, експлоатирането и номинацията също са проява на стигма (да държиш хора в потисничество), като хората с власт държат в подчинение чрез публично унижение тези с по-малко власт, за да поддържат неравенството между обществените групи.

Стигмата съществува на социално, междуличностно, културно и индивидуално равнище. Влиянието ѝ върху засегнатото лице е толкова силно, че действията, ситуацията, убежденията или позициите срещу определени от обществото норми, моментално изпраща обекта в социална изолация и създава индивидуална идентичност, облечена на атрибути на стигмата. Последиците от това за определящи и значими за заклеимения човек. Чрез тази теория може да се обясни и разбере тяхното желание да пазят в строга тайна случилото се и до наши дни. Косовското общество е място, в което хората като цяло се считат традиционалисти и консерватори.¹³

Трета част акцентира върху дългосрочните последици, които налага едно травматично събитие, каквото е изнасилването във време на война, освен психологическите симптоми, включва и физически прояви – хронични болки в мускулите, високо кръвно налягане, болестно напълняване и сърдечно-съдови заболявания. Приведен е пример от изследване в съседна Босна. Заключениета на това изследване показват, че 21 години след края на войната в Босна, 57% от жертвите на

---

¹² Goffman, E. *Stigma*. Simon & Schuster. New York. 1986. p. 5.

¹³ Wareham, R. *No safe place: An Assessment on Violence against Women in Kosovo*. *United nation Development Found for Women (UNIFEM)*. Department for International Development (DFID). Pristina, 2000.

сексуално насилие продължават да страдат от симптомите на посттравматичния стрес.¹⁴

На този фон е от значение статистиката от войната в Косово (1998-1999 г.), която е предмет на четвърта част. Въпреки че броят на статистическите изследвания по отношения на последиците на войната в Косово е малък, поради невъзможност да се осигурят достоверни и валидни данни, съществуващите доклади разкриват пред целия свят какво се е случило във войната между Косово и Сърбия през периода 1998-1999 г. В доклад на Амнести интернешънал се заявява, че от събеседванията с преживелите насилие през войната, проведени от компетентен представител на косовската страна, под ръководството на EULEX, е установено следното: В периода до края на войната през юни 1999 г. са убити около 12 хиляди косовски граждани, около 3 хиляди са безследно изчезнали, а около 20 хиляди жени са изнасилени. Според този доклад сред жертвите на сексуално насилие са момичета и жени на възраст от 7 до 66 години. Има данни и за изнасилени мъже, но без точни цифри. Според доклада около 5 хиляди от тях са били обект на системно насилие, 100 жертви са заченали и родили деца в резултат на половия акт, 50% са заразени с полово предавани болести, а 20 са починали от сексуалното насилие.¹⁵

Петата част е озаглавена „Социално приемане на жертвите на сексуално насилие“ и се спира на проучвания в световен мащаб, които са пряко валидни и приложими за косовския случай.

Социалното приемане започва в семейството, в квартала, в общността, а след това продължава до равнището на държава и се засвидетелства чрез участие в обществени дейности, трудова заетост и т.н. Косовските жени имат различен опит, когато споделят преживяванията си със своите близки, за да облекчат бремето, което им тежи. Някои срещат разбиране, други са изоставени от съпрузите или от семейството си. В Косово има и жени, които са пожелали да говорят и да потърсят справедливост, но семействата им не са разрешили заради чувството на срам и вина.¹⁶

---

¹⁴ Husic, S., Siljak, I., Osmanovic, E., Dekic, & Heremic, L. *We are still alive. Research on the long-term consequences of war rape and coping strategies of survivors in Bosnia and Hercegovina*. Medica Zenica & Medica Modiale. Zenica, Bosnia and Hercegovina. Sparks Essay Competition. 2015.

¹⁵ Amnesty International Article, *Compensation for wartime rape survivors but still no justice*. Kosovo, 2017.

¹⁶ Radio Television of Kosovo RTK. *Dokumentar - Ulerime ne heshtje*. Kosovo, 2016.

По тази причина те мълчат, засилвайки още повече клеймото и болката си. Това свидетелства за нежелание на семейството да приеме жертвата (сестра, съпруга или майка). Има също така и случаи, когато децата възприемат майка си като омърсена и в резултат на предразсъдъците смятат, че би било по-добре да е убита, отколкото изнасилена. Това е следствие от самия манталитет, от патриархалното общество и от моралните норми на страната.¹⁷ Въпреки това в много страни по света, където е имало войни, съдбата на жертвите на сексуално насилие е била подобна на тази на жертвите у нас. Това може би е резултат на връзката между сексуалния акт и морала..Все пак има случаи, когато съпругът е оказал пълна подкрепа на съпругата си, приемайки събитието като случка против нейното желание, и я е подкрепял от онзи момент до днес, за да продължат съвместния си живот.

Освен преживяването на насилие като военно престъпление за съжаление обществото под някаква форма оказва вторично насилие над тези жертви, като не им предлага държавен рехабилитационен подход и като не признава изнасилването за военно престъпление. Затова жертвите на войната в Косово са избрали мълчанието като форма за заобикаляне на миналото си. По-голямата част от направените изследвания сред жертвите на сексуално насилие по време на войната показват, че стигмата е широко разпространено явление, което засяга преживяванията на жертвите и влияе директно на техния живот.¹⁸ В Косово е документирано, че през януари 2000 г. са родени и изоставени около 100 деца.¹⁹ Много от тях са родени на пода на банята, на кухненската маса, в мазето или зад стените на домовете. Семейните кланове са си обещали никога повече да не говорят за тях, а майките, които са ги родили, никога не са обърнали поглед назад, за да разберат какво се е случило с тях.

Петата част прави връзка на сложния социално-психологически аспект с принципите на „театъра на потиснатите“ и образователния театър, които имат за цел да променят ценностите и нормите, които предопределят сексуалното посегателство да се приема за нормално явление.

---

¹⁷ Smith H. *Rape victims' babies pay the price of war*. The Guardian. 2000.

¹⁸ Yohani S. and Hagen K. *Refugee women survivors of war related sexualised violence: a multicultural framework for service provision in resettlement countries*. War Trauma Foundation. 2021

¹⁹ Smith H. *Rape victims' babies pay the price of war*. The Guardian. 2000.

Прави се обобщения че образователният театър има важно значение за предотвратяване на сексуалните посегателства, за промяна на социалните норми по въпросите на сексуалността и за преодоляване на травматичните и емоционални травми, ако вече е имало насилие. Смята се, че чрез образователни театрални представления може да се промени възприемането и схващането на концепцията за сексуално насилие, като това е тясно свързано и със способността на публиката да приема и подкрепя всяка жертва на такъв акт. Счита се, че чрез образователния театър и създаването на подобни превантивни представления жертвите на сексуално насилие ще получат социална подкрепа за преодоляване на травмите си и ще могат да се намерят пътища за интегрирането им в социални и културни организации на средата, в която живеят.

ЧЕТВЪРТА ГЛАВА

Исторически случаи на насилие срещу жени по време на война

Първа част разглежда в исторически контекст насилието срещу жените по време на война - явление, което съществува, откакто съществува и човешкия живот. Целта на тази глава е да демонстрира, че казусът на Косово не е изолиран, а може да се постави в синхронна и диахронна рамка сред множество подобни явления.

Втора част е посветена на примери от Босна и Херцеговина от войната, предшестваща тази в Косово. Подчертава се, че случаят в Босна демонстрира сериозен проблем, типичен за повечето въоръжени конфликти – безнаказаност за войниците, които извършват изнасилване. Изводът е драматичен и реалистичен: „Историята, която бива забравена, рискува да се повтори”, затова за съжаление Косово претърпя същата съдба няколко години по-късно по време на войната със Сърбия. Дори днес, след 21 години, никой не е наказан за изнасилване, убийство, изтезание. Авторът се надява дълбоко историята на Косово да не се повтори в други страни.

Трета част ни отвежда на друг континент, в Африка, където също се търси възможност гласът на африканските жени да бъде чул по света. Африка се опитва да използва театъра, за да отправи призив към света, за да привлече внимание към ежедневните доклади на НПО за насилие, убийства и изтезания срещу африканските жени.

Четвърта част е посветена на Гватемала - особен случай, свързан с реториката по отношение на военновременните изнасилвания. Пета част е насочена към редица последици от насилието над жени и деца в Демократична република Конго.

ПЕТА ГЛАВА

Първа и втора част на пета глава се спират на представления за изнасилените жени в света. Това са „токсични драми“, случаи на жени, които се опитват да повишат обществената информираност относно ежедневните заплахи, с които живеят. Театралната форма позволява да видим истината за насилието и да се насочим към причините му. Пиесите „Изнасилване на сцената“ в САЩ и „Нирбая“ в Индия са трудни за гледане, почти невъзможни, но „театър, който не разсъждава върху насилието, би бил театър, който остава сляп за реалността в света, в който живеем.“²⁰ В отделна част се разглежда класическата опера „Тоска“ от Пучини в контекста на изнасилването като социална реалност. Това е и преход към симбиозата между изкуствата.

Последната част е поглед към литературата и темата за сексуалното насилие по време на войната в Косово сред косовските автори. В рамките на работата по проекта „Кралици без корони“ проведохме интервю с видната интелектуалка от Института по албанонология в Прищина Шефкие Ислямай. Част от романът ѝ, посветен на разглежданата от дисертацията тематика, е преведен на български език, което е повод да бъде интегриран в научната част на труда.²¹ За нашето изследване беше важна не само културологичната страна на въпроса, но също психологичната, която позволява връзка между видовете изкуства и транзицията между тях.

---

²⁰ Lyn Gardner, The Guardian, 4 Sep 2013.

²¹ Islamaj, Shefkije. Islamaj, Shefkije. Ne mi kazvaj ce me sanuvash. In: Literary Balkans, Nr 4, Sofia, 2005. Ed. R. Beyleri. Translator: Ralitza Mladenova

ШЕСТА ГЛАВА

Първа част е посветена на специфични особености при преодоляване на последиците при жените, жертви на изнасилване, чрез образователния театър като принципен подход.

Втора част представя авторския принос на дисертацията, като разглежда етапите на създаване на художествения спектакъл, който цели преодоляване на травмите на жените, жертви на изнасилване. Подчертано е, че художественото представление има няколко фази, през които трябва да премине, докато достигне до финалния спектакъл и до преодоляване на травмата у жените, жертви на сексуално насилие и са изброени принципните фази. От съществено значение са фазите на драматургичната работа по спектакъл с цел преодоляване на травмите на изнасилените жени.

Драматургичната работа е стълбът на театралното представление, защото изграждането на драмата е основано на автентични разкази на жени, жертви на насилие, които са ги споделили и с цел да бъдат изиграни на театрална сцена. Процесът на драматургичната работа върху представлението “Кралици без корони” е споделен от драматурга Албана Муя (Albana Muja) в трета част.

Първоначалната фаза включва няколко срещи с режисьора, в която е разгледан пътят от идейния проект до реализиране на спектакъла. Във втора фаза драматургът получава някои материали, написани много деликатно, но хаотично. Много ясно се чувстваше емоцията на жените, които се бяха върнали към миналото, разказвайки го на хартия, влагайки трагичните събития в няколко страници А4, всички те изписани саморъчно. В тази фаза ръкописните материали са въведени в шаблон само в качеството им на собствени изповеди.

В третия етап се провеждат срещи между режисьора и актьорите, като се прави прочит извън очевидното, осъществява сценични адаптации на изповедите, в които актьорите да могат да се въплътят.

Четвъртата фаза представлява предизвикателство на основата четирите разказа, които имат своя ясна драматургична линия, драматургът ги обработва във форма, подходяща за сцената. С оглед чувствителността на текстовете трябва много прецизно да се съобрази реализацията, като да не се изгуби нищо от смисъла и в нито един момент да не се допуска отдалечаване от основните концепции (написаното) на жените.

Последвалата фаза отново включваше срещи между режисьора и актьорите, за да разработим екипно вече съществуващите текстове и изповеди, готови за сценична игра. Ролите и текстовете бяха разпределени, като на всяка от актрисите бе дадена по един личен разказ. След получаване на материалите актрисите започнаха да се запознават с ролите си и с очакванията към тях.

Последната фаза е организация на актьорската игра на сцена, така че да не се загуби автентичността на бушуващите емоции, които предават като основно послание ръкописните разкази на жените, преживели сексуално насилие по време на последната война в Косово.

-VII-

СЕДМА ГЛАВА

ПРОВЕРКА НА ХИПОТЕЗИТЕ

7.1.1. Жертвите на сексуално насилие в Косово са изключени от социалното си обкръжение. Хипотезата е анализирана чрез метода на директното интервю с жертвите на изнасилване в Косово. По време на разговорите са записани параграфи, които свидетелстват именно за социална изолация.

7.1.2. Театралното представление ще въздейства върху зрителите за трансформация на техните възгледи спрямо жертвите на сексуално насилие.

Зрителите, присъствали на театралното представление „Кралици без корони”, споделят, че след преживяното по време на представлението са променили мнението си за изнасилените жени, поставили са си нови цели и са придобили различен поглед .

7.1.3. Жертвите на сексуално насилие ще усетят емоционална подкрепа от публиката, след като житейската им драма се визуализира в театрална форма.

Жертвите на изнасилване сами потвърдиха изцяло тази хипотеза: „Плаках по време на цялото представление, като успях да видя как хората около мен също плачеха, видях хора, които съпреживяваха с актьорите-жертви в това, през което бяха преминали... „

Друга от жертвите, с която разговаряхме след представлението, обръща внимание на друга страна от преживяването. Тя акцентира върху това, че управляващите в Косово не обръщат внимание на жертвите

Важно е и чувството на значимост, което има съпреживяването от страна на публиката с тяхното индивидуално човешко страдание:

7.1.4. Семействата на жертвите в Косово ще променят начина си на възприемане на травматичното събитие, на сексуалното насилие, което са преживели най-близките им хора.

Член на семейството на една от жертвите на изнасилване през войната разказва впечатленията си:

М.Х.: *“Знаех, че са страдали и са ги измъчвали, ама не че са страдали чак толкова много!!! Не бих могъл да повярвам, какво са направили с жените ни (в шок).*

Друг близък на жертва, присъствала на представлението споделя:

Ф.Л.: *“Как не сме ги разбрали...как не сме ги подкрепили...често сме ги обиждали тези бедни жени...не заслужават отношението, което сме имали, не са искали да им се случи така...видя се какво са им направили.”*

С.П. Близък от семейството на горната жертва говори много емоционално:

“Не знам какво да кажа повече след това което видях...много е тежко и за нас като семейство, приели сме жертвите, война е било – какво да се прави, обаче да видиш отново ужасът, който се е случил, много е тежко, но...може би...може би малко ще го проуедем.”

7.2. Резултати от анализа на анкетите

7.2.1 Инструментариум/метод за измерване

Изследването включва комбинация от качествени и количествени методи. За променливата ПТСР е използван стандартизираният въпросник на Харвард за наличие на травма (Harvard Trauma Questionnaire), който е въведен на албански език и е използван при други изследвания с цел измерване на ПТСР в Косово. Социалното възприемане и умственото здраве се измерват със специално създадени за настоящето изследване анкети (виж приложението на труда). От друга страна за получаване на информация относно стратегиите за справяне и травмата са проведени полуструктурирани клинични интервюта с продължителност 15-30 минути.

В в отделни подточки на седма втора част от седма глава на дисертационният труд са представени участниците, процедурата и етичните съображения

Всички участващи жени са с косовска националност и понастоящем живеят в различни градове на Косово. Интервютата са записани със съгласие на участниците и са транскрибирани. След транскрибирането им са извлечени като материал за осъществяване на учебно представление. Процесът на набиране на пилотната група участници продължи от месец януари 2020 г. до месец ноември 2020 г. Участниците и

организацията са информирани за процедурата на работа с въпросника и за хода на самите интервюта. Същевременно те са предупредени, че достъп до данните на изследването ще имат научният ръководител на изследването, като се подчертава анонимността в цялостното осъществяване на процеса. Взето е съгласие от участниците за доброволното им включване (виж приложението към труда).

Пета подточка прави подробно представяне на данните от анализа на анкетите

Първоначално е осъществено кодиране на данните с цел прилагане на количествен метод, така че да се получат адекватни анализи. Изходното ниво е тестът за нормалност, за да се установи разпределението на данните по начин, който да позволява параметрични и непараметрични анализи.

Първата формулирана хипотеза в началото на настоящето изследване гласи, че „Има връзка между преживяването на сексуално насилие и приемането в обществото” и тя е анализирана чрез Корелацията на Пийърсън. Получените чрез проучването данни демонстрират, че няма значима взаимовръзка между преживяното сексуално насилие и приемането в обществото.

От получените резултати във втората част на разработката при прилагане на полуструктурирани интервюта, се предоставят други данни. От общо пет интервюирани жени са дадени други важни данни във връзка с дългосрочните последици от сексуалното насилие по отношение на преодоляване на травмата и приемането в обществото. Така на въпроса „Каква е подкрепящата роля към жертвите на сексуално насилие на общността, в която живеете?”, жертвите признават, че са се сблъскали с предразсъдъци в обществените кръгове, дори са считани виновни за това, което им се е случило.

Втората хипотеза, която анализирахме с осредняваща величина гласи, че жертвите на сексуално насилие по време на войната в Косово страдат от високо равнище на посттравматичен стрес. Резултатите показват, че жертвите проявяват три налични симптома: преживяване и припомняне отново и отново на най-болезнените или на най-ужасните събития, чувство за раздразнение и неочаквани изблици на гняв, избягване на дейности, които напомнят за най-болезнените или най-ужасните събития.

Всички симптоми имат висока средна стойност над 2.5 във всяко изказване, което показва, че средната стойност на посттравматичния стрес е висока. Най-изразените високи средни стойности са на гореизброените симптоми.

Третата хипотеза на изследването е, че гласът на жените, обект на насилие през войната, не се чува в културните дейности. Хипотезата е анализирана чрез линейна регресия. Получените резултати имат следните цифрови стойности ($\beta = .58$, $p = .061$) като те потвърждават хипотезата.

Трета част е авторски принос на докторанта и проследява процеса на създаване на образователно представление като начин за преодоляване на травмите при косовските жени, жертви на изнасилване през последната война. Разработването на театралния спектакъл, който представлява непосредствена част от научното изследване, преминава през няколко съществени етапа:

7.3.1. Първи етап. Институционална подкрепа.

Първата среща в процеса на осъществяване на театралното представление, което представлява и научен проект, бе осъществена с бившия президент на Република Косово г-жа Атифете Яхяга. Срецнахме се в кабинета ѝ и се договорихме да се даде тласък на настоящето научно изследване, чрез получаване на достъп до трите центъра, които са ангажирани с правата на жените в Косово, а също чрез включване на няколко общински кметове с финансова подкрепа за представлението. (снимка с президента)

Трите институции за правата на жените в Косово, които се включиха в изследването са Център за насърчаване правата на жените, гр. Дренас (QPDG), Косовски център за рехабилитация на жертвите на изтезания (KRCT) и Medica Kosova в гр. Гякова. По време на срещите с организациите обсъдихме научния проект и възможността за преки срещи с преживелите сексуално насилие през войната. Стигнахме до решението да поговорим с жените в два от центровете – QPDG в гр. Дренас и Medica Kosova в гр. Гякова.

7.3.2. Втори етап. Събеседване.

Срещи с изнасилените през войната жени в Косово и интервюиране със запис на разказите. Четирите разказа на жени бяха записани и по-късно транскрибирани.

7.3.3. Трети етап. Кастинг.

Третиият етап включва селекция на актьорите. Те са избрани въз основа на външния вид, така че мъжете да отговарят на описанието на войниците, дадено ни от изнасилените през войната в Косово жени.

След подбора на актьорите бе осъществена среща с групата. Запознах актьорите с научния проект подробно и обсъдихме представлението, което щеше да е първо по рода си в Косово. Разписахме практическия процес на репетиции за представлението.

7.3.4. Четвърти етап. Сценична адаптация

Разказите на преживелите сексуално насилие са дадени ексклузивно за осъществяването на настоящето научно изследване и за представлението „Кралици без корони“. Адаптацията е на Албана Муя. Текстът на представлението е включен в дисертационния труд със съответния анализ.

7.3.5. Пети етап. Участие на психолог

Включване на клиничния психолог Фатиме Сахити в работата по спектакъла “Кралици без корони”. Идеята за участие на психолог в процеса на подготовка на театралното представление „Кралици без корони“ принадлежи на режисьора Маригона Бектеши, като целта е да се запази психическото здраве на актьорите, участващи в разработката, да се окуражат и подкрепят жертвите за преодоляване на травмите, а също да се адаптира психологическата терминология, свързана с емоционалния товар, съпътстващ жертвите.

Психологическата работа е разделена на четири терапевтични сеанса, предвидени като отделни програми, за да се достигне до механизмите за изправяне срещу събитието у жертвите от една страна и до колективното съзнание на театралната

труппа от друга страна. Дисертационният труд проследява и анализира работата на психолога.

7.3.6. Шести етап. Хореографската постановка като важен елемент от представлението „Кралици без корони“.

Работата на хореографа Роберт Нуха е проследена през отделните етапи на процеса до премиерата. Заключениеето е, че хореографската работа върху спектакъла „Кралици без корони“ има особено значение, защото в дадения случай тя въплъщава в реалност нещо, което само можеш да си представиш, докато някой ти разказва. Хореографската работа се основаваше на съвременни техники, които най-точно отговарят на разказаните мъчителни спомени, ужас и болка, преживени от тези жени. Конкретните елементи, които се трансформират в абстрактни, са тези, които целят да проникнат в психиката и емоциите на зрителите по начин, който предполага самата болезнена тема. От хореографска гледна точка са използвани техники и методи на работа, които отговарят на възможностите и капацитета на актьорите и са съобразени индивидуално. Сценичното пространство, взаимоотношенията един с друг, връзката с публиката и с режисьорската концепция наложиха нова и необичайна форма на хореографска постановка в този спектакъл. Езикът на тялото е универсален и именно затова успя да разшири измеренията на темата и представлението като цяло!

7.3.7. Седми етап. Музикално оформление на спектакъла „Кралици без корони“
Сръбската музика, която е включена в представлението, се пее през цялото време от актьорите, играещи сръбските войници.

7.3.8. Осми етап. Костюми и облекло.

Костюмите за представлението са подбрани от известната стилистка в Косово Юлка Брада (Yllka Brada), а костюмографската работа се основава на разказите на преживелите сексуално насилие в Косово. Жените разказаха това, което си спомняха за облеклото си по време на войната като цяло и по-конкретно за деня, в който са били изнасилени. Облеклото на сръбските войници също е пресъздадено по разказите на

оцелелите, които разказват за военни униформи, полицейски униформи и паравоенни униформи, а също за боя по лицата на сръбските войници.

7.3.9. Девети етап. Премиера.

Премиерата на представлението „Кралици без корони” се проведе в градския театър на гр. Митровица „Muhammed Qena”. Входът на премиерата беше само с покани и със строги мерки за сигурност, поради чувствителния характер на представлението. На представлението присъстваха представители на политическия елит, институции, на НПО, медии, а също преживелите сексуално насилие, участвали в научния проект, а също и членове на техните семейства.

ПРИЛОЖЕНИЯ

Приложенията към настоящата дисертация са интегрална и съществена част от научната работа и списъкът им дава още по-пълна представа за извършеното по време на обучението:

Приложение 1

Публикации и реакции на публиката след представлението

Илюстрация 2

Списък на използваните фотографии.

Приложение 3

Авторски творби на докторанта

Приложение 4

Участие във фестивали, работилници и получени награди.

Приложение 5

Интервю с г-жа Вафсие Красничи, преживяла сексуално насилие през войната в Косово

Приложение 6

Културни прояви в Косово в подкрепа на жертвите на насилие

Приложение на анкетата

ЗАКЛЮЧЕНИЕ И ИЗВОДИ

Настоящото научно изследване предлага възможност за преодоляване на травмата на изнасилените жени през войната в Косово през 1999 г. чрез поставяне на сцена на театрален спектакъл, изграден върху истинските разкази и истории на преживелите сексуално насилие през войната.

1. За обществото в Косово театърът представлява удачна възможност да заличи стигмата, белязала групата на жертвите на изнасилване през последната война.

2. Образователният театър е нова форма в Косовската култура, като настоящото изследване отваря перспективи и възможност за пряко въздействие върху публиката в Косово.

3. Емпиричният път, който следва настоящето проучване, предоставя важни статистически данни за бъдещи изследователи на тази тема.

4. Чрез настоящето проучване зрителите, институциите, медиите, организациите, правоприлагащите органи, гражданското общество и хората от различни професии имат рядката възможност да чуят ексклузивни разкази от първо лице на жертвите, които са визуализирани в театъра в Митровица.

5. Този проект ще послужи за насърчаване на правата на жените, за повишаване на самоуважението и психологическото им здраве чрез емоционалната подкрепа, предложена им под формата на образователен театър.

6. Изграждането на сценичното представление е представено подробно и е обосновано научно и художествено.

7. Приложени са емпирични доказателства – снимки, интервюта, видеофилми, професионално сътрудничество.

8. Настоящото научно проучване, което се защитава като дисертационен труд на български език, дава гласност на Балканите и в по-широк мащаб на този сериозен човешки и хуманитарен проблем на жените, станали жертва на изнасилване по време на война в Европа на прага на 21 век.

БИБЛИОГРАФИЈА

на цитираната в автореферата литература

1. Amnesty International Article. *Compensation for wartime rape survivors but still no justice.* Kosovo, 2017.
2. Burns, M. *Interactive and Improvisational Theatre: Applied Drama and Performance.* January 2007
3. Gardner, Lynn. *The Guardian.* 4 Sep 2013.
4. Goffman, E. *Stigma.* Simon & Schuster. New York. 1986.
5. Husic, S., Siljak, I., Osmanovic, E., Dekic, & Heremic, L. *We are still alive. Research on the long-term consequences of war rape and coping strategies of survivors in Bosnia and Hercegovina.* Medica Zenica & Medica Modiale. Zenica, Bosnia and Hercegovina. Sparks Essay Competition. 2015.
6. Islamaj, Shefkije. Islamaj, Shefkije. *Ne mi kazvaj ce me sanuvash.* In: Literary Balkans, Nr 4, Sofia, 2005. Ed. R. Beyleri. Translator: Ralitza Mladenova
7. Owens, C. *Why and how can improvisational theater impact conflict environments and peacebuilding.* Ankara 2014.
8. Radio Television of Kosovo RTK. *Dokumentar - Ulerime ne heshtje.* Kosovo, 2016.
9. Smith H. *Rape victims' babies pay the price of war.* The Guardian. 2000.
10. Snook B.H. and R. Buck. *Policy and practice within arts education.* In: Research in Dance Education, p. 222. University of Auckland, Auckland, New Zealand, 2014.
11. Stanislavski, K. *Sistemi.* Prishtinë: Rilindja, 1984. f. 61.
12. Wareham, R. *No safe place: An Assessment on Violence against Women in Kosovo.* United Nation Development Found for Women (UNIFEM). Department for International Development (DFID). Pristina, 2000.
13. Yohani S. and Hagen K. *Refugee women survivors of war related sexualised violence: a multicultural framework for service provision in resettlement countries.* War Trauma Foundation. 2021.